

TARTIŖMALI İLMİ TOPLANTILAR DİZİSİ - 40

GENÇLİK DÖNEMİ Ve EĞİTİMİ-II

Tartışmalı İlmî Toplantı

18-20 Nisan 2003

BURSA

Prof. Dr. Mehmet Emin AY	*	Dr. Turgay GÜNDÜZ
Prof. Dr. Ahmet GÜÇ	*	Yrd. Doç. Dr. Naci KULA
Doç. Dr. Faruk KARACA	*	Doç. Dr. Talip KÜÇÜKCAN
Prof. Dr. Veysel BOZKURT	*	Doç. Dr. Mehmet BAYYİĞİT
Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYDIN	*	Dr. İbrahim GÜRSES
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖCAL	*	Dr. Nermin ÇİFTÇİ

Dr. Halil EKŞİ

İstanbul 2003

GENÇLİK DÖNEMİ ve EĞİTİMİ

ENSAR NEŞRİYAT: 74
İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 40

Tebliğlerin
Muhteva ve dil bakımından sorumluluğu
Tebliğ sahiplerine aittir

Editör:
Prof. Dr. Hayati HÖKELEKLİ

Yayına Hazırlayanlar:
Dr. İsmail KURT
Seyit Ali TÜZ

Baskı:
Step Ajans
Davut Paşa Cd.
Kale İş Merkezi, 224
0212 482 13 41

ISBN 975-6794-18-6

ENSAR NEŞRİYAT TİCARET A.Ş.
Süleymaniye Caddesi, 11 Süleymaniye/İstanbul
e-mail: ensarv@ttnet.net.tr – Web site: www.ensar.org
Tel-Faks: +90 (0212) 513 43 41-513 03 09-513 09 90

İSLÂM'IN "EĞİTİM"
ANLAYIŞI ÇERÇEVESİNDE
GENÇLİK DÖNEMİ DİN VE
AHLÂK EĞİTİMİNE YENİ BİR BAKIŞ

Turgay GÜNDÜZ¹

Tebliğimi, **adından** da anlaşılacağı gibi, iki konuya odaklı olarak işlemeye çalışacağım. Bunlardan birincisi İslâm'ın eğitim anlayışını kavramsal düzeyde yeni bir yaklaşımla ele almak; ikincisi, bu yaklaşım çerçevesinde gençlik dönemi din ve ahlâk eğitimini yeni bir bakışla incelemeye çalışmaktır. Bu tebliğde güdülen amaç, *İslâm'ın eğitim anlayışı ekseninde gelişen bir din ve ahlâk eğitimi teorisinin gençlik çağındaki niteliğine atıfta bulunmaktır.*

A. İSLÂM'DA "EĞİTİM" KAVRAMI

Genel anlamda "eğitim", belli bir konuda, bir bilgi ve bilim alanında yetiştirme ve geliştirme; çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme anlamına gelmektedir.² Daha genel bir tanımla eğitim, kişiliğe ve sosyo-kültürel dokuya ilişkin kuvvetlerin etkileşimini ifade eder.³

İslâmî kaynaklarda eğitim kavramı muhtelif kelimelerle ifade edilir. Tebliğin bu ilk kısmında, İslâm kültür ve geleneği ve eğitim tarihinde kullanımını yaygınlık kazanmış bu kavramlardan söz edilecektir. Fakat, bir tebliğ sınırlarını zorlamaması için, bunlar arasından iki ayrı anlam çerçevesine sahip iki kavram merkeze alınarak konu işlenmeye çalışılacaktır. Bunlar terbiye ve te'dib kavramlarıdır.

¹ Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Bkz. *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1988, c. I, s. 435.

² Bkz. Varış, Fatma (ed.), *Eğitim Bilimine Giriş*, Atlas Kitabevi, 1994, s. 20.

1. Terbiye

Terbiye kelimesi, lügatlerde aşağıdaki gibi iki farklı kokten değişik anlamlara sahiptir.

1. "R-b-b" kökünden gelen kelime ve turevleri, ıslah etmek, düzeltmek, üzerinde tasarrufta bulunmak, kemale erdirmek, efendisi olmak, kefil olmak, sorumluluğunu yüklenmek, düzene koymak, başkanlık etmek, idare etmek, sahip ve inalık olmak, bir şeyin sahibi/efendisi olmak, (üzerinde) yetki/otorite sahibi olmak, (çocuğu) buyutmek, yetiştirinek; (bir şeyi) ilâhlaştırmak gibi anlamlara gelmektedir.⁴

2. "R-b-v" kokiinden ise "artmak, çoğalmak, büyümek, geligmek, gelişmiş/ yetişkin olmak" anlamında kullanılmaktadır. Bu kokten, "Rabbâ-yurabbû-terbiyeten" şeklinde gelen turevler, bir şeyi yetiştirmek, (çocuğa veya ekine) bakıp büyütme; (hayvan vb.) beslemek; (metot, yöntem) geliştirmek" gibi anlamlara sahiptir.⁵

Kur'ân'da pek çok yerde geçen Rabb keliinesı, sözlük anlamlarına yakın bir gekilde "terbiye etmek, yetiştirmek, geliştirmek; toplamak, yığmak, hazırlamak, mesuliyetini yüklenmek, ıslah etmek, koruyup gözetmek; üstünlük, efendilik, başkanlık etinek, sözünü geçirmek, istediğini yapabilmek; malik olmak, sahip olmak" gibi anlamlarda kullanılır.⁶ Tefsirlerde Rabb kelimesinin diğer anlamları yanında terbiye etme, ıslah etme, bakıp büyütme anlamlarından da söz edilir.⁷ İlk dönem tefsirlerde bugün anlaşıldığı gekilde eğitim anlamında "terbiye" kelimesine rastlanmamaktadır. Bu tefsirlerin Türkçe'ye yapılan tercümelerinde kullanılan "terbiye" kelimeleri ise çoğunlukla Arapça'daki te'dib, tehzib,

⁴ Bkz. İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddin Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, ts., c. I, s. 399-405; Zebidi, Muhibbuddîn Ebi'l-Feyzâ Muhammed Murtazâ, *Tâcu'l-Arûs*, Dâru's-Sâdır, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Beyrut, h. 1306, c. I, s. 260-261.

⁵ İbn Manzûr, *age*, c. XIV, s. 304-307; Zebidi, *age*, c. X, s. 132-133.

⁶ Dâmeğîrî, el-Hüseyin b. Muhammed, *Kâşîfü'l-Kur'ân*, 5. bs. Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, Beyrut, 1985, s. 189-190; Mevdûdî, Ebu'l-A'îâ. *Kur'an'a Göre Dört Terim*, (çev. Osman Cülcü-İsmail Kaya), 15. bs. Beyan Yay., İstanbul, 1989, s. 33-35. Bkz. Râzî, Fahrüddîn, *Tefsîru'l-Kebîr*, el-Matbaatü'l-Behiyye, Mısır, 1938/1357, c. XV, s. 107; Beydâvî, Kâdî Nûsirüddîn Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî, *Emmâru't-Tenzil ve Esrârü'l-Te'vil*, Osmaniye Matbaası, 1329. s. 3; Bkz. Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Esr Kitabevi, İstanbul, ts., c. I, s. 63-61.

islah, irşad vs. gibi kelimelerin tercümesidir. "Terbiye" kelimesinin kullanıldığı yerlerde ise, bunların "besleme, bakıp biyyutme, zorunlu ihtiyaçlarını karşılama" anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.⁸

Hadislerde de terbiye kelimesi türevleriyle birlikte lügat anlamına uygun olarak bir şeyin artması, çoğalması, büyümesi⁹, bakıp gözetme ve büyütmeye¹⁰, çocuk büyütmeye veya hayvan yetiştirme¹¹ anlamlarında kullanılmaktadır.

Gerek sözlük anlamlarına gerek Kur'ân ve Hadislerdeki kullanışlarına bakıldığında, günümüzde yaygın olarak kullanımının aksine, "terbiye" kelimesinin eğitiminin tam olarak eşanlamlısı olmadığı, aralarında önemli anlam farklılıkları olduğu dikkati çekmektedir. Terbiye kelimesinin, insanın daha çok maddi boyutunu akla getiren bakma, besleme, büyütmeye gibi bedensel yönüyle ilgili ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir işi ifade eden, insanın ruhsal ve zihinsel yönünü pek içermeyen bir anlama sahip olduğu görülmektedir.¹² Ayrıca Rabb veya terbiye kelimesi, eğitime ya da İslâm eğitime kaynaklık eden bir terim olarak alındığında, bu kelimenin anlam muhtevassından dolayı, eğitimin öğretmen merkezli olacağı peşinen kabul edilmiş olmaktadır. Yine, bu anlayışla birlikte terbiye işini üstlenen kişinin, öğrenci üzerinde her türlü tasarrufta bulunma, bir şeyi zorla yaptırma ve gerektiğinde ceza verme gibi hususlar onaylanmış olacaktır.¹³

Bu durum, Rabb ile kul arasındaki bir ilişkide ya da yetişkin bir insan ile henüz sorumluluk çağına ulaşmamış çocuk arasında belki büyük bir sorun olmayacaktır. Fakat, gençlik çağıının irade özgürlüğü ve sorumluluk çağını içeren bir gelişim dönemi olduğu düşünüldüğünde –ki İslâm'a göre bulûğ çağına ulaşan her insan aynı za-

⁸ Bkz. Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ahlâk'l-Kur'ân*, 3. bs. Mektebetü Mustafa Elbâbi'l-Halebi ve ark. Mısır, 1968, c. XIX, s. 68; Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmiu li Ahkâm'l-Kur'an*, 3. bs. Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, c. I, s. 137; c. II, s. 13; c. IV, s. 69, c. X, s. 243-244; c. XIII, s. 94; İbn Kesir, İmâduddîn Ebu'l-Fida, *Tefsîru'l-Kur'ân'l-Azîm*, Kahraman Yay., İstanbul, 1984, c. I, s. 418, 487; *ae.*, c. III, s. 339.

⁹ Buhârî, Kitâbu'z-Zekât, 8, Tevhid, 23; Müslim, Zekât, 63 (1014).

¹⁰ Bkz. Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünen*, Zekât, 28.

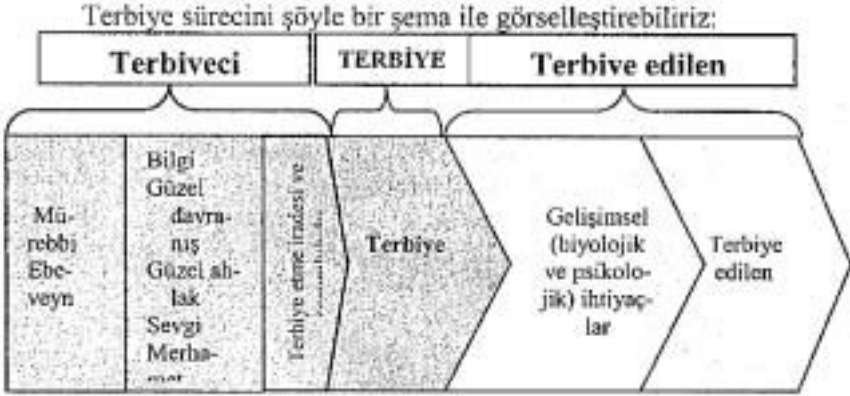
¹¹ Heysemî, Nüriddin Ali b. Ebi Bekr, *Meccma'u'l-Zevâid ve Menâhu'l-Fevâid (Meccma'u'l-Zevâid)*, 3. bs. nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1982, c. VIII, s. 159.

¹² Bkz. Attas, *Moderen Çağ ve İslâmî Düşüncünün Problemleri*, (çev. Mahmut Erol Kılıç) İnsan Yay., İstanbul, 1989, s. 216.

¹³ Bkz. Atlas, Seyyid Muhammed Nakib, *İslâm ve Larâizm*, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul, 1994, s. 140 (4nolu dipnot).

manda sorumluluk çağına girmiş bulunmaktadır- ustten alta böyle bir *hükmedici* ilişkinin sorun olacağı açıktır.

Özetle terbiye kelimesi; sözlük anlamları, temel dini metinlerde ve eski literatürdeki kullanılışları dikkate alındığında, gerek aşırı sahip- lenici, hükmedici, otoriteci ve bir tarafın (terbiye işini üstlenen kişinin) ii-adesini merkeze alan (çünkü ikinci taraf, kendi iradesini kullanma yetkinliğine sahip değil veya oyle kabul edilmektedir) anlam yapısı, gerekse maddî ve fizikî bakım ve gelişimle sınırlı anlam inuhtevasiyla çocukluk dönemiyle sınırlı olarak kullanılan bir kavram olma özelliğine sahiptir. Halbuki eğitiin, “beşikten mezara” kadar devam eden uzun bir süreçtir.

Şekil 1

Terbiye, kapsamlı bir eğitim tanımını karşılamadığına göre, İslâm eğitimini ifade eden başka hangi kavramlardan söz edilebilir? Şimdi edeb/te'dib kelimeleri ekseninde oluşan yeni bir eğitim kavramından söz edeceğiz.

2. Te'dib

Siizliikle.de, "e-d-b" kökünden masdar olan "edeb" kelimesi "asıl anlamı itibariyle "ziyafete davet etme"yi ifade eder. Ayrıca incelik, ki- barlık, terbiye, iyi tutum; hayranlık ve takdir" gibi anlamlara gelir.¹⁴

¹⁴ İbn Manzûr, *age*, c. I, s. 206; Zebidî, *age*, c. I, s. 144; Cevherî, İsmail b. Hammâd, es-Sihâh, (tahkik, Ahmed Abdülğaffâr **Attar**), Daru'l-İlmi lil Melâyin, 2. bs. Beyrut, 1979., c. I, s. 86.

Aynı kökten “eddebe-yueddibu-te'diben” şeklinde gelen türevleri ise “birini bir konuda bilgilendirme, öğretme”¹⁵ gibi anlamlara sahiptir.

Semantik açıdan edeb kelimesi cahiliye devri ve İslâmî dönemin başlangıcında kısmen "davet, incelik, kibarlık, beğenme, alışkanlık, âdet" gibi daha çok din dışı ya da ahlâkî içerikli manalara sahipken daha sonraları bu anlamların yanında 'bir şey hakkında bilgi', aynı kökten gelen te'dib ise birini bir konuda bilgilendirme anlamlarında kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶ Fakat hem cahiliye döneminde hem de İslâm'dan sonra “edeb”in, asil ve insanî olan şeylere meyiletme hasleti ve bunun hayatta ve toplumsal ilişkilerde ortaya çıkması anlamı varlığını korumaktadır.¹⁷

İslâm'ın din ve ahlâk anlayışı bütün hayatı kapsadığı için edeb kelimesi de, insanı küçük düşürücü durumlardan koruyan, övülmesine sebep olan davranışlarla donatan üstün meleke ya da üstün vasıflar¹⁸; söz veya hareket olarak takdire değer kabul edilen davranış tarzlarını uygulama; iyi bir eğitimle kazanılmış karakter disiplini, takdire değer hareketler, toplum içinde çeşitli kesimlerin birbirlerine karşı takınmaları gereken medeni ve ahlâkî davranış tarzları ve bu hususlarda gerekli olan bilgiler; kişinin başarılı ve mutlu olabilmesi, başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kurabilmesi için faydalı öğütler veren ve genellikle iyi bir ahlâk eğitimi amaçlayan bilgiler; saf bilgi ve ilimden çok, bütün nitelikleri, duyguları, davranışları, kendisini kuşatan maddî ve manevî değerlerle insanı merkez alan bilgi ve hikmet;¹⁹ dinin gerekli gördüğü ve aklın güzel saydığı bütün söz ve davranışları kapsayan²⁰ ve dinden sanata ve edebiyata kadar uzanan zengin anlam muhtevasına sahip olmuştur.²¹

Kur'an-ı Kerim'de e-d-b kökünden gelen herhangi bir kelime bulunmamaktadır. Fakat hadislerde edeb, te'dib, müeddib gibi türevleri

¹⁵ İbn Manzûr, *age*, c. I, s. 206; Zebîdî, *age*, c. I, s. 144; Fîruzâbâdî, "te'dib" kelimesinin "ta'lim eylemek" anlamına geldiğini ve bundan maksadın şer'î ve örfî âdâbın ve ilmin öğrenilmesi olduğunu kaydeder. Bkz. Fîruzâbâdî, Mecdüddin, *Kamûs Tercümesi*, bsyy, 1304, c. I, s. 134.

¹⁶ Bkz. Çağrıncı, Mustafa, "Edep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. X, s. 412 vd.

¹⁷ Goldziher, Ignaz, "Edeb", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, Milli Eğitim Basınevi, İstanbul, 1964, c. IV, s. 105.

¹⁸ Bkz. İbn Manzûr, *age*, c. I, 206; Zebîdî, *age*, c. I, s. 144.

¹⁹ Bkz. Çağrıncı, Mustafa, "Edep", *DİA*, c. X, s. 413.

²⁰ Bkz. Bayındır, Abdülaziz, "Âdâb", *DİA*, c. I, s. 334.

²¹ Bkz. Goldziher, "Edeb", *İA*, c. IV, s. 106.

pek çok yerde geçmektedir. Bu konuda ilk akla gelen, Hz. Peygamber'in, "beni Rabbim eğitti ve eğitimimi ne güzel yaptı"²² hadisisidir. Bu hadisin vürûd sebebinde, Hz. Peygamber'in çeşitli kabilelerin lehçelerini nasıl anlayabildiği şeklindeki bir soruya karşılık olarak böyle bir cevap verdiği belirtilmektedir.²³ Bu hadisi açıklarken Münâvî, Hz. Peygamber'in "Rabbim beni eğitti ve eğitimimi ne güzel yaptı" demesi, "bana nefsin eğitimini, zahirî ve batnî ahlâkın güzelleştirilmesini öğretti" anlamındadır; edepten kastedilen ise, kişinin güzel ahlâk ve mükte-sep ilimler nevinden tahsil ettikleri her şeydir"²⁴, der. Ayrıca hadislerde babanın çocuğunu eğitmesi yanında ev sahibinin hizmetçisini, mal sahibinin de hayvanını eğitmesi yine tedip kelimesi ile anlatılmıştır.²⁵

Te'dib kelimesinin kullanımına hadislerden başka bir örnek de, İbn Ebi Atîk tarafından rivayet edilen bir hadiste Hz. Aişe tarafından kullanılan ifadelerdir. İbn Ebî Atîk'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ben ve Kasım, Aişe (ra)'nın yanında bir şeyler konuştuk. Kasım konuşmalarında çok hata eden bir kimseydi. Kendisi bir ümmü veled (kendisinden çocuk sahibi olmak için ayrılan cariye)'in çocuğu idi. Aişe ona: -Sana ne oluyor ki şu kardeşim oğlu gibi konuşmuyorsun? Ama bu konuşmanın sana nereden geldiğini ben bilirim. Bunu annesi te'dib etti, seni de annen te'dib etti, dedi...."²⁶ Burada görüldüğü üzere, Kasım'ın konuşmasındaki hataları annesi tarafından verilen te'dibe yani eğitime bağlanmıştır.

İbn Mes'ûd'dan rivayet edilen bir hadiste, her müeddibin muhatabına kendi edebini verme arzusunda olduğu, Allah'ın edebinin de Kur'ân vasıtasıyla verildiği belirtilmektedir.²⁷ Hz. Peygamber'in bir hadislerinde Kur'ân, Allah'ın bir ziyafet sofrası (me'dübetullah) olarak nitelenmiş, insanların güçleri yettiğince bu ziyafet sofrasına

²² "Eddebeni Rabbî fe uhseme te'dibi". Suyûtî, bu hadisin sahih olduğunu belirtirken Aclûnî, senedinin zayıf, fakat manasının sahih olduğunu bildirmiştir. Bkz. Suyûtî, *el-Câmi'u's-Sağîr fi Ehadîsî'l-Beşîri'n-Nezîr (el-Câmi'u's-Sağîr)*, 4. bs. c. I, s. 14; Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Kaşıf-ül-Haşi*, 3. bs. Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, 1351, c. I, s. 70. Bu hadisle ilgili geniş bilgi için bkz. Münâvî, Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, 2. bs. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1972, c. I, s. 224-225.

²³ Bkz. Münâvî, *age*, c. I, s. 225.

²⁴ Bkz. Münâvî, *age*, c. I, s. 224; Ayrıca bkz. Tehanevî, *age*, c. I, s. 53.

²⁵ İlgili hadisler için bkz. Tirmizî, *Sünen*, Birr ve's-Sıla, 33; Nisâbüri, *el-Hâfiz Ebi Abdullah el-Hâkim, Müstedrek ala's-Sahîheyn*, nşr. Mektebetu'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Beyrut, ts., c. I, s. 263; c. 4, s. 263; Suyûtî, *age*, c. II, s. 153; Ahmed b. Hanbel, *Müsted*, c. III, s. 412; n.mlf, *ae*, c. IV, s.77; Bkz. Heysemî, *age*, c. VIII, s. 159.

²⁶ Müslim, *Mesâcid*, 67 (560).

²⁷ Bkz. Dârimî, *Fedâilü'l-Kur'an*, I.

telenmiş, insanların güçleri yettiğinde bu ziyafet sofrasına yaklaşmaları³⁰ istenmiş, bilginin ancak öğrenme ile elde edileceği belirtilmiştir.³¹

Tasavvuf ve ahlak literatüründe de edeb kelimesi çok önemli bir yer tutar. İlk sufilerden Abdullah b. Mubarek edebi, "kendini tanıma"³⁰; İbn At8 ise "hep güzel şeylerle birlikte olma"³¹ ve "ameli güzelleştiren hususlar üzerinde durma"³² şeklinde tarif etmişlerdir. Tasavvuf ehline göre gerçek anlamda edeb, "butün hayır ve iyi meziyetlerin toplamı" olarak kabul edilmiştir.³³ Edeb'in, İslâm tasavvufu ve ahlâkının en genel ve kapsayıcı kavramlarından biri olduğunu söylemek de mümkündür. Yüce Yaratıcı tarafından "kuşkusuz seni yüce bir ahlâkı sahipsin"³⁴ övgüsüne muhatap olan Hz Peygamber'in "beni Rabbim eğitti ve eğitimi mi ne de güzel yaptı" ifadesi arasındaki ilişki düşünüldüğünde ahlâk ile edeb arasındaki ilişki de çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. İlahî te'dib, yüce bir ahlâkın ortaya çıkması sonucunu verecektir. Nitekim, Hasan Basrî bu ayetin tefsirini yaparken, "hulukin azîm" ifadesinin "edebü'l-Kur'ân" anlamına geldiğini söyler.³⁵

Özetle ifade etmek gerekirse; edeb/te'dib kavramları gerek lügat anlamlarında, gerek hadislerdeki kullanılışlarında ve gerekse İslâm kültür ve geleneğindeki geniş kullanım alanlarında en geniş anlamda müspet yonde eğitimin karşılığı olarak yer aldığı söylenebilir. Dolayısıyla bu kavram etrafında oluşan eğitim anlayışı, insanın yaratılış diizeninde nesnelerin yerlerini öğrenmesi ve bilmesi ile başlayan, nihâî olarak Tanrı'nın tam yerinin bilinmesi tasdikine kadar uzanan ihtiyari ve tedrici bir süreci ifade eder.³⁶

³⁰ Bkz. Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü'l-Dârimî*, Fedâilü'l-Kur'an, 1; Suyûtî, *age*, c. I, s. 100; el-Hindî, Hüsameddin, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1979, c. I, s. 513-514; Ayrıca bkz. Münâvî, *Feyzu'l-Kudür Şerhu Cümü's-Sağîr*, c. II, s. 546.

³¹ Bkz. Heysemî, *age*, c. I, s. 128-129.

³² Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risalesi*, (haz. Süleyman Uludağ), 3, bs. Dergâh Yay., İstanbul, 1991, s. 458.

³³ Uludağ, Süleyman, "Edeb", *DİA*, c. X, s. 414.

³⁴ Kuşeyrî, *age*, s. 457.

³⁵ Bkz. Kuşeyrî, *age*, s. 456; Edeb kavramı hakkında diha geniş bilgi için bkz. *ae*, s. 455-460; Coğrıci, Mustafa-Uludağ, Süleyman, "Edeb", *DİA*, c. X, s. 412-15.

³⁶ Kalem, 68/4.

³⁷ Bkz. el-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Züdu'l-Merîr fi İlmi'l-Tefsîr*, 4. bs. el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1987, c. VIII, s. 328; Basrî, İlasail, *Tefsîru'l-Haseni'l-Basrî*, (thk. Muhammed Abdurrahman), Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1992, c. II, s. 357.

³⁸ Bkz. Atass, *Modern Çağ ve İslâmî Düşünüşün Problemleri*, s. 207.

Bu iki kavramın dışında gerek Kur'ân'da ve gerekse Hadislerde, eğitim-öğretimle yakından ilgili başka kavramlar da mevcuttur. Bunlar, tebliğ, davet, irşad, ta'lirn, tezkiye, rslah, riyazet, tehzib kavramlarıdır.

3. Eğitimle İlgili Kavramlar Hakkında Kısa Bir Değerlendirme

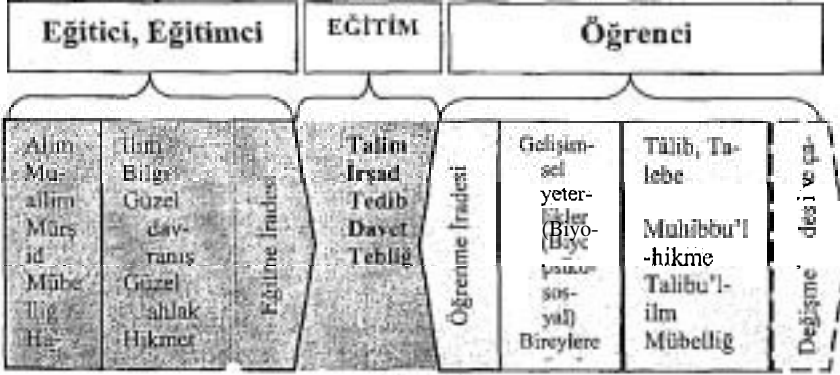
Asıl anlamı itibariyle İslâm'da eğitim kavramını tam olarak karşılamadığını ifade ettiğimiz "terbiye" kelimesi bir yana bırakıldığında, ta'lirn, te'dib, tehzib, irşad, tebliğ, davet gibi kavramların ortak çok önemli bir özelliğinden söz etmemiz gerekir. Çünkü bu özellik İslâm'da eğitim anlayışının özünden yansıyan ilke ve metotlara da kaynaklık etmektedir.

Daha önce te'dib kavramını açıklarken de belirttiğimiz gibi İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'ân ve Sünnette, bu kaynakların özüne bağlı kalınarak kaleme alınmış ilk dönem eserlerde insanın her yönden dengeli bir şekilde gelişimini ve olumlu yönde değişimini ifade eden bütün kavramlarda insanın yaptığı davranışlardan sorumlu olmasına imkân verecek özgürlük alanına azami derecede dikkat edilmiştir. Yani İslâm eğitim anlayışını ifade eden kavramların, eğitimin insanı zorla değiştiren ve dönüştüren bir iş olmasına izin vermeyen bir anlam yapısına sahip olduklarını tespit etmiş bulunuyoruz. Bu kavramlarla ifade edilen eğitim anlayışında, bugün modern eğitim anlayışının geldiği noktaya da agan bir bireysellik ve özgürlük vurgusu yanında, öğretene ile öğrenen, eğiten ile eğitilen arasındaki etkileşim dengesini, insanın tercihlerine saygıyı ve *insanın kendi kendini eğitmesine*³⁷ verilen önemi bulmaktayız. İslâm eğitim geleneğinde ilim, bilgi ve edep noktasında *verici* durumda olan kişiye **âlim, hakîm, muallim, mürşid, üstâd; alıcı** durumunda olana ise **tâlib, talebe, muhibbu'l-hikme, tâlibu'l-ilm, mürîd, müsterşid** vs. denmesinden de bu hassasiyeti rahatlıkla okumak ve İslâm'ın eğitimde insan irade ve özgürlüğüne verdiği üstün değeri kolaylıkla görmek mümkündür.

³⁷ İslâm eğitiminde en çok vurgulanan husus "*ta'limü'n-nefs*"dir ki bu insanın kendi kendini eğitmesi demektir. Yetişkin eğitimi ile ilgili yazılan eserlerin hemen hemen tamamı bu konuyu öne çıkarmışlardır.

GENÇLİK DÖNEMİ DİN VE AHLÂK EĞİTİMİNE YENİ BİR BAKIŞ

İslâm eğitimini şöyle bir şema ile görselleştirebiliriz:

Şekil 2

İslâm eğitim anlayışının kendisiyle ifade edildiği kelime ve kavramları inceledikten sonra şimdi de bu anlayış çerçevesinde gelişen din ahlâk eğitiminin gençlik çağındaki niteliklerini incelemeye çalışalım.

B. GENÇLİK DÖNEMİ DİN VE AHLÂK EĞİTİMİ

Gençlik dönemi, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün tanımına göre, 15-25 yaş arası kapsayan yaş dilimidir. Gelişim psikolojisi ile ilgili kaynaklarda gençlik, ortalama, kızlarda 11-13, erkeklerde 13-15 yaşlarında **bulûğa** erme ile başlayan ve 20-25 yaşlarına kadar devam eden dönemdir. İslâmî açıdan gençlik, bulûğ ile başlayıp 30'lu, 40'lı hatta 50'li yaşlara kadar devam eden bir dönemin adıdır.

Din ve ahlâk eğitimi ise, "bireylerde ve toplumda Yüce Yaratıcı'nın varlığı şuurunu bütün varlık ve oluş ile ilişkili olarak sürekli canlı tutan, insanın kendine ve çevresine karşı varoluşsal yükümlülüklerini hatırlatan ve bu doğrultuda bir motivasyonu amaçlayan her türlü düşünsel ve duygusal etkiler" olarak tanımlanabilir.

Günümüzde gençlik dönemi, insanın pek çok psikolojik, sosyal, ekonomik ve ahlâki sorunlarla baş etmek zorunda olduğu zorlu bir dönemdir. Şüphesiz bu durumun, gençlik döneminin gelişim özellikleriyle doğrudan ilgili olan bir yanı vardır. Fakat, gençlik dönemi sorunlarının **büyük** çoğunluğu, modern çağın insan anlayışı, toplum görüşü ve kültür

yapısının eşlik ettiği gençliğin dışında oluŖan bir faktörler kümesiyle daha yakından ilgilidir.

Doğumdan itibaren buluğ başlangıcına kadar süren çocukluk yılları, hayatın belli bir seyirde gittiği, süregelenliğin hissedilip yaşandığı dönemdir. Bu dönemde çocuk, ailesinin desteğı ve yardımına ihtiyaç duyar; bu ihtiyaç da anne baba ve yakınları tarafından biiyik bir itina ile karşılanır. Etrafındaki kişilerle girdiğı bu yakın iligki, ona en temel yaşamsal duygular olan güven ve bütünlük hissini yaşatır. Fakar bulûğa hazırlık dönemiyle başlayan zihinsel, duygusal ve bedensel değıŖmeler ve gelişmeler çocuğı sarsıcı etkiler yapar. Bu etkiler, gerçekte her zaman olumsuz anlam taşımaz. Aksine bunlar sayesinde genç, yavag yavag çevresinden uzaklaşır ve kendi bağımsız kişiliğine hazırlanır. Buluğ olayı ile bu durum en yüksek noktasına çıkar ve genç değıŖik davranışlarla kendi bağımsızlığını ve yetkin kişiliğini ilan etme denemelerine girer. İşte bu dönemde, yerleşik kültürün gence bakışı, onu yetişkinliğe hazırlama ve bu dönemde görülebilecek birtakım sorunları en aza indirmede biiyik önem taşır.

Ne yazık ki modern çağın insana bakışı, insanı “insan”la sınırlayan (insanüstü aleme kapalı) yapısı, yalnızca maddi, görünene ve yakın faydaya indirgenen üstünlük ölçüleri, genel olarak her yaştan insana etki ettiği gibi gence de olumsuz etkiler yapar. Her şeyden önce Ŗunu ifade etmek gerekir ki, modern anlayışta genç ne çocuk ne de yetikindir. Pek çok uzman tarafından gençlik dönemi, çocukluk döneminin sonu ile yetişkinlik döneminin başlangıcı arasında yer alan bir geçiŖ dönemi olarak nitelenmektedir.³⁸

İslâmî açıdan bakıldığında modern görüşün aksine genç, bir yetişkinle hayatın bütün alanlarında aynı hak ve sorumluluklara sahiptir. Çünkü İslâm genci, gelişimsel olarak asgari insani donanıma sahip bir birey olarak görür. Dolayısıyla dinî hak ve sorumluluklar açısından hiçbir hususta onu bir yetişkinden ayrı tutmaz.

İslâm’ın gence karşı bu tutumu, kişisel, toplumsal, dini ve ahlâki görev ve sorumluluklar açısından gencin çok kısa siirede kendini yetişkinliğe hazırlamasında önemli bir motivasyon unsuru olur. Sozde değil, dini, hukuki ve sosyal alanda gerçekte diğere yetişkinlerle aynı hak ve sorumluluklara sahip olmak, gençlik döneminin önemli karakteristiklerinden sayılan kimlik karmaşası veya kimlik bunalımının yaşanmaması

³⁸ Bkz. Kudaklıoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 17.

ve gencin kısa sürede kendi kimliğini bulması açısından büyük önem arz eder. Çünkü ergenlik karmaşası da denilen kimlik bunalımının esas nedeni, üç önemli ergenlik kuramında da "siireksizlik" kavramıyla ifade edilmiştir.

Stanley Hall'un özünü yineleme kuramı, Freud'un psikanalitik kuramı ve Mc Candless'in toplumsal öğrenme kuramı açısından "süreksizlik" ergenlik karmaşasında adeta parola bir sözcüktür. Bu kuramcılara göre ergenlik, süreksizlik temasının varyasyonlarını içeren bir fırtına ve stres dönemidir.³⁹ Lewin'in alan kuramı açısından da ergenlik döneminin girinesiyle birlikte genç, çocukluk davranışlarıyla yetişkin olarak girecekleri davranışlar arasında doğrudan ve basit bir bağlantı kuramazlar. Ne önceki çocukluk davranışlarıyla hoş görürler, ne de birtakım yetişkinlik davranışlarını yapmalarına müsaade edilirler. Ergenlik dönemi ile birlikte hayatın doğal akışındaki bu kesiklik ve konumsuzluk önemli bir çatışma ve stres nedeni olmaktadır.⁴⁰

İslâm'ın erken evliliği ve aile hayatını özendirilmesi de kişinin sosyal hayata atılması, kendine yetişkinler toplumunda yer bulmasında kolaylaştırıcı bir işlevsellik taşır. Evlilik ayrıca, gençlik döneminin önemli özelliklerinden olan cinsellik duygusunun tabii bir mecrada tatminine de imkan verir. Böylece günümüzde gençlik döneminde çatışma kaynağı haline gelen cinsel duygulara da herhangi bir sorun olmaksızın doğal işlevselliklerini tabii bir seyirde devam ettirebilme imkanı verilmiş olur.

Kırsaca, İslâm'ın gençlik dönemine bakışı ve gençlerin yetişkinler toplumunun tabii bir üyesi olarak görülmesi, günümüzde gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde önemli bir sorunsal olarak görülen hususların temelden çözülmesinde ya da hiç ortaya çıkmamasında belirleyici bir öneme sahiptir. İslâm'ın bu özelliği, ayrıca, din ve ahlâk eğitimi için sağlam bir zemin oluşturması bakımından da üzerinde dikkatle durulması gereken önemli bir husustur.

Bu bilgilerden sonra, İslâm'ın eğitim anlayışı ve gençlik döneminin gelişim özellikleri dikkate alındığında bu dönemde din ve ahlâk eğitiminin, bilişsel, duyuşsal ve devinışsel olmak üzere üç alanda iyi örgütlenmesi gerektiği söylenebilir. Bu çerçevede, böyle bir örgütlenmenin

³⁹ Bkz. Gallatin, Judith, "Ergenlik Kuramları", James F. Adams (ed), *Ergenlik Anlatımları*, (Yay., haz., Bekir Onur), İmge Kitabevi Yay., Ankara, 1995. s. 60.

⁴⁰ Gallatin, a.g.m., s. 63.

biliş-merkezli, duyuş-destekli ve davranış-hedefli bir örgütlenme olabileceği öngörülmektedir.

1. Biliş-merkezlilik

Biliş-merkezlilik; ziliinsel süreçlerin gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde temel oluşunu ifade eder.

Gerçek anlamda dini ya da ahlâkî sayılabilecek bir davranışın, belli ölçüde bilgi ve hur iradeyi gerektirdiği düşünülürken ergenlik çağından önce tam olarak gelişmiş şekliyle dindar ve ahlâklı olmanın mümkün olamayacağı söylenebilir.⁴¹ Gençlik döneminde, din ve ahlâk konularının gencin ilgi ve merak alanına dahil olması, şuurlu düzeyinde önemli bir yer tutması, bu dönemde geligen ve olgunlaşma sürecine giren düşünce ve his dünyasıyla doğrudan ilgilidir. Ergenlik döneminde gencin, tam anlamıyla din ve ahlâk şuuruyla ulaşmasını mümkün kılan gelişim özellikleri, doğal olarak din ve ahlâk eğitiminde öncelikli olarak dikkate alınması gereken yönler olacaktır.

Gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde biliş merkezlilik, bu dönemin gelişim özellikleri açısından son derece önemlidir. Çünkü ergenlik çağında düşüncenin niteliğinde gerçekten önemli değişiklikler ortaya çıkar. Somut düşünmeden soyut düşünmeye geçilir. Düşler kurulmaya, kuramlar geliştirilmeye ve türlü olasılıklar görülmeye başlanır. Ergenlik, düşünmede bir genişleme ve derinleşme dönemidir. Soyut düşünmeye başlayan kişi, sadece "şimdi ve burada" hakkında düşünmekle kalmayıp, geçmiş ve geleceği de sorgular. Soyut düşünme ile sonsuza kapı aralayan genç, bu sonsuzlukta kendini konumlandırma ihtiyacı da duyar. İşte bu dönemde din, gencin çok yakın ilgi alanı haline gelir.

Soyut düşünme ile birlikte olayları birçok açıdan görme halinin gelişmesi, genç insanda yeni bir takım güçler ortaya çıkarır. Genç, kanıtlara göre birtakım düşünceleri kabul veya reddeder. Genel nitelikleri arınaya başlar; bu da onun kapsamlı ilişkiler kurmasını, genel yasaları görmesini sağlar. Genç, duyu dışı alanları anlama ve irngelenen sistemleri oluşturma çabası içine girer. Kendi düşüncesinin bilincine ulaşır; yargılarını mantıksal haklı çıkarımlarla destekleyebilir.⁴² Sergilenen bu

⁴¹ Bkz. Clark, W. "Ergenlik ve Gençlik Çağında Din II", (çev. Mehmet Dağ), *Eğitim Hareketleri Dergisi*, c. 23, Ocak-Şubat, 1977, sy. 258-259, s. 5.

⁴² Bkz. Uğurel Şemin, Refia, *Gençlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, 3. bs., İstanbul, 1992, s. 70.

gelişim özellikleri din ve ahlâk eğitiminde bilişsel siirece merkezi bir önem atfedilmesini gerektirir.

Soyut düşünme, insanın, maddenin sınırlı dünyasından sıyrılması ifade eder. Gençlik döneminde soyut düşünmenin etkinlik kazanması ile eğitim faaliyetinin sınırlayıcı, kısıtlayıcı ve belirleyici bir nitelikte seyretmesi birbiriyle çatışma eğilimine sahiptir. Çünkü, ergenlikle birlikte bağımsız bir kişilik gelişmeye başlar. Kendi benliğinin iyice farkına varan genç, kendi kendini yönetme dürtüsünün etkisi altında, her türlü otoriteye, yetişkinlerin telkin ve inudahalelerine geçici bir süre toptan karşı koymaya başlar. Bir yandan bağımsız olma ve farklılaşma yolunda ilerlerken, diğer yandan kendi içinde bütünleşme mücadelesine girer.⁴³ Bu nedenle, gençlik döneminde eğitim, zihinsel süreçlerle kişinin kendi kendini eğitmesine ve karar alma mekanizmalarını kendi içinden harekete geçirmeye imkan tanıyacak bir nitelikte olmalıdır.

Zihinsel örgüleri dikkate alındığında çocukluk dönemi eğitimi dediiktif karaktere, gençlik dönemi eğitimi ise endiiktif karaktere sahip olması gerekir. İstenilmeyen herhangi bir işi yapan çocuğa, kararlılık ve kesinlik ifade eden bir ses tonuyla "Hayır" deyişimiz, doğrudan davranışa yönelik bir müdahaledir. Halbuki gençlik döneminde böyle bir davranışın bir bilgi ve duyuş eksikliğine dayalı olarak ortaya çıktığı düşünülür ve ilk elden doğrudan davranışın engellenmesi veya değiştirilmesine yönelik bir girigimde bulunulmaz. Gençlik döneminde doğrudan davranışın hedef alınması, delikanlının gelişmekte olan benlik duygularına, bağımsızlık arzusuna aykırı bir eylem, kişiliğine bir müdahale olarak algılanabilir. Halbuki, kazandırılmak istenen herhangi bir davranışa yönelik bir bilginin, muhatabımızın davranışını değiştirmeye yönelik "kasıtlı bilgi" hiiviyetine büründürmeden soyut bir gerçeklik olarak sunulması, insanın bilgi-davranış bütünlüğüyle ilgili ihtiyacın doğal bir sonucu olarak istenen davranışın ortaya çıkması veya terk edilmesi ihtimalini beraberinde getirecektir. Zaten, kanaatimizce eğitimcinin görevi de buraya kadar olmalıdır. Bundan ote bir davranış, gencin, duyuş, düşünce ve davranış dünyasını kendi inisiyatifinden kopararak esir almaya kalkışmak olur ki bu hem insana saygı, hem dini ve hem de etik açıdan kabul edilemez bir durum olur.

Din ve ahlâk eğitiminin en önemli amaçlarından biri, bütün dini geleneklerde önemli bir yer tutan bilgeliğin (hikmet) geliştirilmesi olma-

⁴³ Hokeekli, Hayati, "Gençlikte Kendi Kendini Eğitme", Milli Kültür, Kültür Bakanlığı Yay., sy: 53, Ankara, 1986, s. 8.

lıdır. Çünkü bilgelik, bilme ve doğru olan şeyi yapma eylemi olarak üstün bir değer durumundadır.⁴⁴ Şüphesiz, "ahlâkî hayatın kökleri çocukluk çağında bulunur,"⁴⁵ çocukluk döneminde bilinçsizce kabul edilen ve içe atılan düşünme şekilleri, davranma biçimleri ve birtakım davranış kalıpları, gençlik döneminde herhangi bir bocalamaya düşmeden, çok yoğun çaba sarf etmeden benzer şekilde davranmayı kolaylaştırır. Fakat bireyin, bizzat kendisinin öznel bir katılımı ahlâklı davranışı "kendine mal etme" süreci ancak gençlik dönemi ile başlar. Öznel katılımı etkili faktörlerin başında düşünme ve muhakeme gücü ve bu gücün kullanılması gelir. Onun için ergenlerin ahlâk eğitiminde, doğrudan rasyonel tartışma ve kişisel karar alma imkânının sağlanması büyük önem arz eder.⁴⁶

Bir din eğitim faaliyetinde söz konusu olan bilişsel süreç, içerik bakımından üç aşamalı olarak gerçekleşir. Bunlar *bilgi*, *anlama*, ve *hikmet* veya *bilgeliktir*. *Bilgi*, gerçeğin basitçe kavranması iken, *anlama*, belirli bir gerçekliğin altında yatan sondan bir önceki temel ilkelerin kavranmasıdır. *Anlama*, özel yerine, daha genel prensipleri veya evrensel olanları içerir. *Hikmet* ise, belli bir gerçekliğin altında yatan nihai prensiplerin bütünüyle kavranmasıdır. Hikmet, bir kişiye gerçekliğin nihai nedenini verir, ki bu da bilişsel kazanımın zirve noktasıdır. Gerçeğin en nihai ilkesi **Tanrı** olduğundan, hikmet, insanın Tanrı'yla, bilgi ve anlama için mümkün olandan daha ileri düzeyde bilişsel bir yakınlık kurmasını sağlar. Hikmet, insanın her şeyi **Tanrı** ile ilişkilendirmesine imkân verir; bütün sonuçları onun kutsal iradesine bağlar ve bütünüyle nihai gerçekliği, yaşamı, her şey için güçlü bir sığınak olan Tanrı'ya *atfeder*.⁴⁷ Dolayısıyla en yalın haliyle bilgi, kuru bir malumat yığınınından ibaret görülmemeli, onun aynı zamanda manevi bir boyutunun olduğu düşünülmelidir. Din insanı Allah'a bağladığı gibi, bilgi de nihai olarak takipçisi olan insanı Mutlak Gerçeklik'e ulaştırır.⁴⁸ Büyük dini geleneklerde bilginin özü, Öz'ün bilgisi olarak telalcki editmiştir.

İslâm bilginleri, bir davet metodu olarak hikmetin, toplumun bazı kesimleri için özellikle uygun olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kesimlerin, kısaca, *sağlıklı düşünen, zeki, hemen kabullenen, hakka karşı inat*

⁴⁴ Nuttal, *age*, s. 63.

⁴⁵ Clark, "Ergenlik ve Gençlik Çağında Din II", s. 5.

⁴⁶ Bkz. *The Fourth R: Durham Report on Religious Education*, s. 84.

⁴⁷ Lee, *The Content of Religious Instruction*, s. 159 vd.

⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Nasr, Seyyid Hüseyin, *Bilgi ve Kutsal*, (çev. Yusuf Yazar), 2 bs., İz Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 8-16.

etmeyen, *etrafınca* düşünen kişiler olduğu ifade edilmiştir.⁴⁹ Gençlerin de genel olarak bu özelliklere sahip oldukları söylenebilir.

Özetle, din ve ahlâk eğitiminde biliş merkezlik, “*Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır...*”⁵⁰ ayetindeki “hikmet”in öğretmen-öğrenci ilişkilerindeki tezahürü olarak düşünülebilir.

2. Duyuş-desteklilik

Gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminin biliş-merkezli olduğu anlayışı, onun dışındaki diğer süreçleri tamamen yok saymayı gerektirmez. Aksine, bilişsel süreçlerle hedef davranışlar arasındaki bağ, çoğu zaman duyuş destekli bir faaliyeti gerektirir. Dolayısıyla, duyuş-desteklilik, gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminin bilgi ve davranış arasındaki doğrusal ilişkiyi sağlamaya ve sürekli kılmaya donik duygu yönelimli etkileri ifade eder.

Gençleri dini ve ahlâkî bir hayat yaşamaya sevk eden etkenler arasında entelektüel yapıda olanların yanında, duygusal yapıda olanlar da mevcuttur.⁵¹ Çünkü gençlik dönemi, entelektüel ilgi ve merakın yanında duygusal coşkunluğun da yaşandığı bir dönemdir. Ergenlik döneminde görülen bu yoğun duygu ve heyecan coşkunluğu, bir kısım anne babaları ve eğitimcileri telaşlandırır da, gerçekte, eğitimi zorlaştıran bir neden olmak yerine, eğitimi mümkün kılan, olumlu yonde değişim ve gelişimi hızlandıran fitrî bir özelliğin canlılık kazandığını gösterir.

Din ve ahlâk eğitiminin, bilgiyi artırmak, bireylerin birlikte yaşamak için gerekli olan temel ilke ve değerleri öğretmek gibi amaçlarının yanında, edinilen bilgi ve değerler doğrultusunda davranmayı sağlama, dinî terminoloji ile ifade edilirse, “ilmi ile amel etme”yi temin etme noktasında gerekli motivasyonu oluşturmak gibi eyleme dönük amaçları da mevcuttur. Eylemi motive eden ise tek başına akıl değildir. Ahlâkî kavramlar hem akıl, hem de duyguyu içerirler.⁵² Din insanın, kendisi, başkaları ve Tanrı’sı ile ilişkisini işleyen bir olgu olduğu gibi, ahlâk da başkalarının varlığını dikkate almayı ve başkalarını da kendi varoluş düzeyinde kavramayı sağlayan içsel bir mekanizmadır. Bunun

⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Ateş, Abdurrahman, Kur’an’a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu, Beyan Yay, İstanbul, 2002, s. 62-63.

⁵⁰ Nahl, 16/125.

⁵¹ Bkz. Hökelekli, *ag tez.* s. 28.

⁵² Bull, *aga*, s. 142-143.

için din ve ahlâk eğitiminin teinel görevi, insanın kendisiyle, diğer insanlar, tüm canlı/cansız varlıklar ve bütün bunların varoluş kaynağı olan Yüce Varlık arasındaki ilişkilerini düzenlemek, sağlıklı bir zemine oturtmaktır.

Duygular, belli düzeyde kalp zenginliğini, sadakati, kendini adanmayı, şefkati, empatiyi, kendinden feragat etmeyi ortaya çıkaran bir niteliğe sahip olma potansiyeli ve imkânını taşıyan fitrî kabiliyetlerdir.⁵³ Bu nedenle, günümüzde yapılan araştırmalarda hayattaki etik tavrın, temelindeki duygusal yetilerin bir ürünü olduğunu gösteren sonuçlar elde edilmektedir.⁵⁴ Duygulara değer atfetme açısından modern çağda farklılaşan anlayışlara dikkat çekilmekte, gerçeğin kavranmasında duyguların öneminin yeniden keşfedildiğine işaret edilmektedir.⁵⁵ Hatta, insanı insan yapan niteliklerin qogununun, duygusal zekâdan geldiği ifade edilmektedir.⁵⁶

Kısaca, gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde duyuş-desteklilik, "*Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütlerle çağır...*" ayetindeki *güzel öğüt*'ün eğiten-eğitilen arasındaki ilişkiye uygulanmasını ifade etmektedir.

3. Davranış-hedeflilik

Herhangi bir eğitim faaliyetinde şüphesiz hedeflerin tespiti son derece önemlidir. Gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde de pozitif ve negatif davranış hedeflerinden bahsetmek mümkündür. Biliş merkezli ve duyuş destekli din ve ahlâk eğitimi, gençte bazı davranışların ortaya çıkması, bazılarının da çıkmamasına yönelik olarak yapılır.

Gerek dinin koyduğu kurallardan, gerekse insanlığın uzun yıllardır edindiği hayat tecrübelerinden bazı davranışlar iyi kabul edilir, onaylanır, bazıları ise kötü veya günah kabul edilir, yasaklanır. Eğitim sürecinin daha başında bu davranışların bir listesini yapmak mümkündür. Fakat, gerek gençlik döneminin gelişim özellikleri ve gerekse dinin özgür irade-sorumluluk denklemine ortaya koyduğu anlayış, edinme öncelik bakımından davranışları son merhaleye bırakmamızı gerektiren

⁵³ Lee, *The Content of Religious Instruction*, s. 202.

⁵⁴ Goleman, Daniel, *Duygusal Zekâ*, (çev. Banu Seçkin Yüksel), 16. bs. Varlık Yay., İstanbul, 2000, s. 10.

⁵⁵ Bkz. Goleman, *age*, s. 46.

⁵⁶ Bkz. Coleman, *age*, s. 64.

bir yapıya sahiptir. Yani davranışlar, bir hedef olarak bir eğitim faaliyeti içinde önemli konuma sahip olur. Bu hedeflere biliş-merkezli ve duyuş destekli din ve ahlâk eğitimi sayesinde ulaşılmaya çalışılacaktır.

Davranış-hedeflilik, din eğitimcisi için şu anlamı ifade eder: İslâm eğitim anlayışı açısından olumlu ya da olumsuz bir değer ifade eden herhangi bir davranış, sahibinin bilgi, duyuş ve iradesi ile gerçekleşen bir eylemdir. Sahibinin bilgisi ve iradesi dışında gelişen herhangi bir davranışın ona aidiyeti söz konusu olamaz. Davranış bilişsel sürecin duyuşsal desteklerle vardığı noktada sahibinin iradesi doğrultusunda gelişen bir eylem olmak durumundadır. Bir davranışın ortaya çıkmasında ki bu süreç, insanın biricikliğine uygunluğu ve dini değer yüklü olması açısından önemlidir.

Modern eğitim anlayışında olduğu gibi, önceden tespit edilen belli hedefler doğrultusunda insanı mutlak olarak değiştirmeye yönelik bir eğitim anlayışı⁵⁷ kanaatimizce İslâm'ın eğitim anlayışıyla uyumsuzdur. Gerek teorik olarak eğitimle ilgili kavramlardan ve gerekse ilk dönem İslâm kültür ve geleneğindeki uygulanış biçiminden rahatlıkla anlaşılacağı gibi, İslâm dini bir tebliğ (bilginin duyurulması), inzar ve tehsir (iyi ve kötü sonuçlardan haberdar etme), irşad (doğruya çağırma) faaliyetinin ötesine geçmemiştir.

Kısaca, gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminde davranış-hedeflilik, "dinde zorlama yoktur"⁵⁸ ayetindeki anlamın, gençlik dönemi din ve ahlâk eğitiminin davranış kazandırma sürecine uygulanmasını ifade eder.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, "terbiye merkezli" eğitim anlayışı⁵⁹, gerek kendi mahiyeti itibarıyla, gerek gencin gelişim özellikleri bakımından ve gerekse temel İslâmî ilkeler açısından kabul edilebilir değildir. Bu anlayışta, davranışların değiştirilmesi ilk eğitim sürecinin ilk basamağında yer alır. Eğitim, davranışları mutlak olarak değiştirmeye yöneliktir. Eğitilenin iradesi, bu değiştirme arzusunun gölgesinde kalır. Eğiten özne, eğitilen ise nesne konumundadır. Edeb/tebib merkezli eğitim anlayışı –ki İslâm'ın eğitim anlayışını yansıtır– ise, eğitene ve eğiti-

⁵⁷ Davranışçılık kuramına göre, "kişi yaşadığı çevrenin etkisi altındadır ve 'insan çevresinin ürünüdür'. Bu kurama göre eğitim sonsuz olanaklara sahiptir." Bkz. Binbaşıoğlu, Cavit, *Eğitim Psikolojisi*, 8. bs., Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1992, s. 259.

⁵⁸ Bakara, 2/256.

⁵⁹ Kanaatimizce modern eğitim bu kategoride içerisinde yer alır.

leni her ikisi de ozne olarak konumlarını muhafaza ederler. Davranış değişikliği, sahibine aidiyetini zedelemeyecek bir incelik ve hassasiyetle gerçekleştirilir. Bu da insanın sadece kendine has **olma** özelliğine sahip olan akıl ve düşünme gücünün harekete geçirilmesi ve duyguların motivasyonu ile gerçekleştirilmeye çalışılır. Eğitim faaliyetindeki herhangi bir sonuçsuzluk, Kur'ân'da Nuh (as) ve oğlu arasında geçen olaydan da anlaşıldığı gibi, mutlak olarak eğitimcinin başarısızlığına indirgenmez, eğitimin muhatabı olan kişinin değişme iradesi yok sayılmaz. Bunun yerine, oğlun da değişmeme iradesinden söz edilir. Oğlun değişmeme iradesi, bir peygamber olarak üstün eğitici kimliğe sahip Nuh (as)'ın değiştirme gücü ile gölgelenmez, o gücün altında ezilmez. Ancak böylelikle, kötü de olsa, o davranışın sahibi oğul olabilir.⁶⁰

Son bir söz olarak diyebiliriz ki yetişkin nesil eğer genç nesle iyi bir din ve ahlâk eğitimi vermek istiyorlarsa, ilk önce onlar iyi bir dindar ve ahlâklı birer insan olmalıdırlar. Sağlıklı, güvenli, huzurlu bir toplum oluşturmalı; adaletli bir sosyal yapı inşa etmelidirler. “Gençlerimizi nasıl eğitmeliyiz ki şöyle davransınlar?” peşine düşmeden önce “biz yetişkinler nasıl olmalıyız ki onlar da öyle olsunlar” üzerinde kafa yorulmalı ve bu doğrultuda qaba gösterilmelidir. Bu yonde mesafe katedildiği ölçüde gençlerin de bu hususlarda kendileriyle yarıştukları görülecektir.

⁶⁰ İlgili ayetler için bkz Nuh, 11/25-48